

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LVIII.
Fasciculus 26.

MOLNÁR IMRE

A császárkori Róma büntetési rendszere

Különnyomat a *Bérczi Imre Emlékkönyvből*

SZEGED
2000

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, LÁSZLÓ BODNÁR, JÓZSEF
HAJDÚ, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS
MARTONYI, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL,
JÓZSEF RUSZOLY, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, BODNÁR LÁSZLÓ, HAJDÚ
JÓZSEF, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL
BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

A császárkori Róma büntetési rendszere

I. Bevezetés, illetve a büntetés célja

1. A *ius commune* Europaeum anyagához a római büntetőjog is odatartozik, jóllehet a *ius commune*-n általában csak a római magánjogból (*ius privatum*) átvett és a középkorban a glosszátorok és a kommentátorok munkássága következtében Európában elterjedt és a jogi praxisban alkalmazott joganyagot szokás érteni.¹

A büntetőjogi szabályoknak, elveknek nem volt ilyen egyöntetű, sikeres terjesztő forrása. A Rómában alkalmazott büntetőjogi szabályok különböző csatornákon folydogáltak az egyes európai országok büntetőjogába.² Tekintettel arra, hogy a justiniánusi kodifikáció anyagában a büntetőjogi szabályok is benne voltak, így a joggal foglalkozók számára ezek a szabályok is ismertek és alkalmazhatók voltak. Azonban az átvétel kapcsán a hangsúly nem a büntetőjogon, hanem a magánjogon volt. Amíg a magánjog politikai állásponttól függetlenül alkalmazható volt a polgárosodó, gazdaságilag fejlődő európai országokban, addig a büntetőjog területén mindig is nagyobb jelentősége volt egy-egy ország államrendjének, politikai berendezkedésének, az uralkodók elképzelésének, akaratának. A római jog, mint írott jogi anyag mindig is ismert volt valamilyen formában (*Leges Romanae Barbarorum* valamelyik könyve, majd később a justiniánusi jogkönyvek előkerülése) Európa országaiban, így kézenfekvőnek kell tekinteni, hogy a kialakuló feudális államokban a büntetőjogi szabályokat a római jogból merítették. A *ius privatum* és a *ius publicum* alkalmazási körében az volt az alapvető különbség, hogy a magánjogot szinte a maga egészében (glosszátorok, kommentátorok) átvették, részben átdolgozták és az észak-italiai oktatáson keresztül egész Európában elterjedt, addig a büntetőjognak ilyen intézményes átdolgozása nem történt meg. Az egyes államok annyit merítettek a rendelkezésükre álló római jogi szövegekből amennyire országuknak szükségük volt.³ Az országonkénti külön eljárások, az államberendezkedés eltérő volta vezetett oda, hogy olyan egységes büntetőjogról a 18–19. század Európájában nem beszélhetünk, mint amilyen a *ius commune* volt.

¹ Pólay: A pandektisztika és hatása a magánjog tudományára, AUSz 23. 1976. Zlinszky: *Jus privatum*, Budapest. 1998. 168. és k.; Benedek: Tetteség és részesség a római büntetőjog forrásaiban. A bonis bona discere Miskolc, 1998. 209 és k. Földi-Hamza: A római jog. Budapest, 109 és k.; H.E. Troje, *Humanistische Jurisprudenz*. Goldbach 1993.

² Földi-Hamza: i. m. 124. A szerzők kifejtik, hogy 1649-ben Oroszországban megjelent törvénykönyvben (Szobornoje Ulozsnyije) a bizánci császárok jogkönyveiből származó elsősorban büntetőjogi szabályok találhatók.

³ Az egyes kutatók a bűnösségi elv történeti fejlődését egészen a XII táblás törvényig vezetik vissza (Lásd H.H. Jescheck: *Lehrbuch des Strafrechts Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Berlin 1988. 18–21.)

Az előző okfejtést azzal is alá lehet támasztani, hogy az ezredfordulóig (Kr. u. 1000) szinte Európa valamennyi országa a keresztény hitre tért, s így a keresztény szellem hatására különböző országok büntetőjogában gyökeret vert alapelvek (a bűnösségen alapuló felelősség elve, az ártatlanság védelmének elve, stb.) az ókori Rómában már kimutathatók voltak⁴. Márpedig a keresztény egyház vonatkozásában közismert az *ecclesia vivit lege Romana* elv. Vagyis a keresztény egyházak a jogra vonatkozó ismereteit nagyrészt a római jogból merítették.

A kérdés vizsgálatánál az sem elhanyagolható, hogy a 19. század Európájában egymás után jelennek meg a római büntetőjoggal foglalkozó monográfiák.⁵ Ami ugyancsak alátámasztja a korabeli Európa és az ókori római büntetőjog szoros kapcsolatát.

2. Az ókori Róma büntetési rendszerének vizsgálatánál elsősorban a császárkori eljárásban (*extra ordinaria cognitio, cognitio*) alkalmazott büntetésekkel kívánunk foglalkozni. Elsődlegesen azért mert a kodifikáció következtében jóformán ez volt ismert és így ez került át a középkori Európa büntető jogába. A kérdés vizsgálatánál az sem elhanyagolható, hogy egységes büntetési rendszerről csak a császárkorban beszélhetünk, jöllehet valamennyi büntetésnek már a köztársasági korban részben, vagy egészben megvoltak a formái.

Mielőtt rátérnénk az egyes büntetési fajtákra röviden szólnunk kell a büntetés céljáról. Egyes felfogások szerint az ókorban a büntetésnek csak, vagy elsősorban a megtorlás volt a célja.⁶ Nem lehet vitatkozni azzal a tétellel, hogy a büntetéseknek mindig is volt megtorló, elégtételt adó jellege, de hogy csak ez az egy elv érvényesült volna; egyszerűen képtelenségnek tartjuk. Forrásszerűen bizonyítható ennek az ellenkezője.

Si poena alicui irrogatur, receptum est commenticio iure, ne ad heredes transeat. cuius rei illa ratio videtur, quod poena consitiuitur in emendationem hominum: quae mortuo eo, in quem constitui videtur desinit. (Paulus D.48,19,20)

Paulus egy olyan esetet mutat be, amikor valakire már kiszabták a büntetést de az annak végrehajtása előtt meghalt, ebben az esetben az örökösökre nem lehet a büntetést áthárítani. Ezt a döntést azzal indokolja, hogy a büntetés célja a javítás, az elkövető nevelése, a halállal viszont ez a lehetőség megszűnik. A szövegből nem tűnik ki, hogy milyen büntetésről van szó. Meglátásunk szerint csak pénzbüntetés jöhet számításba, mert egyéb büntetésnek az örökösökre való áthárítása fogalmilag kizártnak tűnik. Mindenestre a szöveg arra kiválóan alkalmas, hogy megtudjuk mi a célja Paulus szerint a büntetésnek.

A generális preventióról beszél Ulpianus a proconsulok hivatali működéséről írott könyvében amikor a proconsul munkatársainak a bűncselekményét hozza fel. Helyesnek tartja, hogy a proconsul saját munkatársait is büntető eljárás alá vonja, majd ezt így

⁴ Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht* Leipzig, 1899. c. munkájának az előszavában a következőket mondja. Das römische Criminalrecht ist ein Theil der römischen Rechtswissenschaft. Lásd Molnár I., Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei. Tokaji Emlékkönyv Szeged, 1996. 171. és köv.

⁵ W. Rein: *Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian*. Leipzig, 1844, uny. 1962; A. W. Zumpt: *Das Kriminalrecht der römischen Republik*. I-II. Bd. Berlin, 1865-69; A. W. Zumpt: *Der Kriminalprozess der römischen Republik*. Leipzig, 1871; G. Geib: *Römischer Kriminalprozess*. Leipzig, 1842; E. Laboulaye: *Essai sur les lois criminelles des romains*. Paris, 1845; C. Maynz: *Esquisse historique du droit criminel de l'ancienne Rome*. Bruxelles, 1882. Th. Mommsen: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899. és C. Ferrini: *Diritto penale romano. Teorie generali*. Milano, 1899.

⁶ Mommsen, i. m. 900. és k., Zlinszky J., *Római büntetőjog* Budapest, 1991. 85 L. Vacca, *Delitti privati e azioni penali nel principato ANRW II*. 14. 683. és köv.

indokolja: quod quidem faciendum est, ut exemplo deterriți minus delinquant... (D. 48, 19, 6, 9).

Azért kell így eljárni, hogy példától (azaz büntetés példájától) elrettentve kevesebbet vétkessenek. Vagyis a büntetés célja az is, hogy másokat visszatartson bűncselekmények elkövetésétől.

Ugyanígy vélekedik Claudius Saturnius is, amikor arról beszél, hogy egyes tartományokban súlyosabb büntetést szabnak ki ugyanarra a büntetetre, mint más helyeken, továbbá egyes büntettekért időnként súlyosabb büntetést szabnak ki (természetesen a törvény által megengedett határon belül) ... quotiens nimium multis personis grassantibus exemplo opus sit. (D.48, 19, 16, 10) ugyanis a büntetés példáján keresztül kell megfékezni a túlságosan elszaporodó, garázdálkodó bűnözőket.⁷

Callistratus szerint a hirhedt rablógyilkosokat ott kell keresztre feszíteni ahol garázdálkodtak... ut et conspectu, deterreatur alii ab isdem facinoribus (D. 48,19,28,15) hogy elrettentésül szolgáljanak mások számára ilyen bűncselekmények elkövetésére. Kifejezetten kiemeli Callistratus az *elrettentést*, *más személyeket* (általában az embereket) *hasonló bűncselekmények* vonatkozásában. Rablógyilkosságról van szó, heyén való az elrettentés a nyilvános akasztással, az elkövetés helyén. A korabeli viszonyokat tekintve nem volt ennél nagyobb visszatartó erő, ugyanis az *állam kötelessége a törvényekből fakadóan minden ember számára egyenlő biztonságot nyújtani. (... cum enim leges omnibus hominibus aequaliter securitatem tribuant.* D. 48,19,28,7)⁸

Nem kívánunk alkotmányjogi kérdésekre hivatkozni, sem pszichológiai, illetve filozófiai, avagy morális oldalról megközelíteni a kérdést, nem teszi ezt Callistratus sem, de a szövegéből mégiscsak kitűnik, hogy az állam kötelessége a polgárait megvédeni a gyilkosokkal szemben.

Az elmondottakból következik, hogy a büntetés célja elsődlegesen a megelőzés, amely megnyilvánul a cselekményt elkövetők nevelésében, hogy a későbbiek során ne bűnözzenek, illetve az elrettentés folytán az *emberek* visszatartása a cselekmények elkövetésétől.

Természetesen találkozunk elégtétel jelleggel (a delictumoknál kizárólag csak erről van szó) a crimeneknél is. Callistratus szerint az elrettentő visszatartó erő mellett az is figyelembe veendő, et solatio sit cognatis et affinibus interemptorem eodem loco poena reddita (D. 48,19,28,15) és vigasszal szolgáljon a megöltek rokonainak és ismerőseinek, hogy azoknak a lakhelyén szabják ki és hajtják végre a büntetést. Természetesen ez elsődlegesen lelki elégtétel adást jelent, valamint a bosszúvágy kielégítését. Ami adott esetben ugyancsak nem elhanyagolható szempont.

II.

A kiszabható büntetés fajtái

1. büntetést csak elkövetett büntett alapján, a törvény által meghatározott eljárás során, a törvényben előírt büntetési fajták közül lehetett kiszabni.⁹

⁷ Sajnos, a példa nagyon életszerű a mai viszonyok között is. Az elszaporodó súlyos cselekmények miatt (rablás, rablógyilkosság) törvényi úton kell a generális preventióra törekedni.

⁸ Vö. Th. Mommsen, 629.

⁹ Lásd Mommsen, i. m. 897. és köv. Santalucia B., Verbrechen und ihre Verfolgung im antiken Rom (Lecce, 1997) fordította E Höbenreich. 67. p. A szerző Ciceró szövegére hivatkozva (damnatio, est iudicium,

A fejlett római jog nem tűrhette el, hogy olyan cselekményekért vonjanak valakit büntetőjogilag felelősségre, amit a törvény büntetni nem rendelt¹⁰. Ebből kifolyólag – igaz hosszú fejlődés eredményeként – a császárkorra pontosan kialakult a bűncselekmények rendszere, illetve a bűncselekményekre vonatkozó büntetési tételek rendje. A büntetéseket, illetve az egyes bűncselekményeknél alkalmazható (bíró által választható) büntetési formákat mindig a konkrét bűncselekményre vonatkozó törvények írják elő.¹¹ ... ut Papinianus respondit, facti quidem questio in arbitrio est iudicatis, poenae vero persecutio non eius voluntati mandatur sed legis auctoritate reservatur (D. 48,16,1,4)

E mellett azonban – s ez a római jogtudomány fejlettségét jelenti a büntetőjog területén is – mind a Digesta, mind a Codex külön cím alatt tárgyalja, a büntetésekről (D. 49,19, C. 9,47) szóló részt. Ahol mai szóhasználattal élve "általános rész" jelleggel írnak a büntetésekről és hozzá kapcsolódó részekről, a jogtudósok. Természetesen, elsősorban nem dogmatikailag, precízen összeállítva, címekre tagolva, hanem példákon bemutatva általános szabályokat ismertetnek. Amelyekből azonban pontosan összeállítható az ún. büntetési fejezet.

Figyelemmel arra, hogy nem minden szerző (jogtudós) sorolja fel az összes büntetésformát, így azoknak a munkiból akik legtöbbet ismertettek, illetve legnagyobb pontossággal adták a büntetéseket, bemutatjuk a legfontosabbakat; és ezek összegzéseként az összes büntetést.

Paulus a büntetések rendjéről a praetori edictumhoz írt könyvében a következőkben ad számot:

Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedem non capitalia. capitalia sunt, ex quibus poena mors aut exilium est, hoc est aquae et ignis interdictio: per has enim poenas eximitur caput de civitate. nam cetera non exilia, sed relegationes proprie dicuntur: die enim civitas retinetur. non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria aut in corpus aliqua coercitio poena est. (D. 48,1,2)

Alapvető osztályozása szerint vannak főbenjáró (capitalis) és nem főbenjáró (non capitalis) büntetések.

Capitalis büntetések:

- a halálbüntetés (mors);
- száműzetés (..., exilium) aquae et ignis = polgári jog elvesztés.

Nem capitalis büntetések:

- pénzbüntetés;
- testi fenytés.

Említi továbbá még a kitiltást (relegatio), amelyet nem sorol be sem a capitalis, sem a non capitalis büntetések közé. A szöveg értelméből az utóbbi kategóriába tartozik.

Ulpianus csak a főbüntetéseket ismerteti az adott szövegben:

poene est legis Sull. 63) már a köztársasági kor végére vonatkoztatva ekként mondja ki a büntetésre vonatkozó törvényi előírást.

¹⁰ Non omnia iudicia in quibus crimen veritur, et publica sunt, sed ea tantum qual ex legibus iudiciorum publicorum veniunt. (D.48,1,1 Macer).

¹¹ Lásd Digesta 47. és 48. könyv, illetve Codex 9. könyv. pl. a gabonáról szóló törvény kimondja, aki gabonaszállító hajót feltartóztat, 20 arany büntetéssel sújtás (D.48,12,2,1-2).

Rei capitalis damnatum sic accipere debemus, ex qua causa damnato vel mors vel etiam civitatis amissio vel servitus contingit (D.48,19,2 pr.).

E szerint főbenjáró büntetések:

- a halál (mors);
- a polgári jog elvesztése (civitatis amissio);
- és a rabszolgaságba kerülés (servitus contingit).

Ugyancsak Ulpianustól származik a következő felsorolás:

et sunt poenae, quae aut vitam adimant aut servitutem iniungant aut civitatem auferant aut exilium aut coercionem corporis contineant: (D.48,19,6,2)

Nem tesz különbséget súlyos és nem súlyos büntetés között, egyszerűen a büntetésekről beszél.

Ezek a következők:

- halál (vitam adimant);
- rabszolgaság (servitutem iniungant);
- polgári jog elvesztése (civitatem auferant);
- száműzetés (exilium);
- testi fenyegetés (corporis).

Fordítva kezdi a büntetések felsorolását Ulpianus (D.48,19,8 pr) amikor büntetésként az

- infamiát (becstelenné nyilvánítást);
- méltóságtól, tisztességtől való megfosztást;
- valamely tevékenységből való eltiltást.

említi, s ezzel egyben új büntetési formákat mutat be.

Aut damnum cum infamia aut dignitatis aliquam depositionem aut alicuius actus prohibitionem...

Est poena quae adimat libertatem: huiusmodi út puta, si quis in metalum vel in opus metali damnetur (48,19,8,4).

Továbbá azt is fejtegeti Ulpianus, hogy a bányamunkára ítélték elvesztik szabadságukat.

További súlyos, rabszolgasággal járó büntetési forma, ha valakit állatokkal bajvívásra ítélnék (D.48,19,8,11) avagy a cirkuszban mint gladiátorok lépnek fel büntetésből (damnatio in ludum gladiatorum... Coll. 11,7,4)

Két fontos hely található még Callistratusnál, az egyikben botozás, korbácsolás, börtönbezárás, megvesszőzésről beszél (D.48,19,7)

Majd a büntetéseket súlyossági sorrendbe állítva ezeket írja:

Capitalium poenarum fere isti gradus sunt. summum suplicatio esse videtur... deinde proxima morti poena metalli coertitio. post deinde in iusulam deportatio. Ceterae poenae ad existimationem non ad capitis periculum pertinet veluti relegatio... vel cum in opus quis publicum datur, vel cum fustium ictu subicitur... (D.48,19,28 pr és 1)

Tehát főbenjáró büntetések a következők:

- halál;
- bányamunka;

- szigetre való deportálás.

Kisebbsúlyúak:

- relegatio;
- közmunka;
- megbotozás.

Vagyonek Kobzásról beszél Callistratus (D.49,20,1 pr).

Mindezeket figyelembe véve a következő büntetések ismeret a császári jog a cognitios eljárás keretében:

Főbenjáró büntetések:

- halálbüntetés;
- rabszolgaság (bányamunka);
- szigetre való száműzés a polgári státus elvesztésével.

Nem főbenjáró büntetések:

- száműzetés;
- pénzbüntetés;
- vagyonek kobzás;
- testi fenyítés;
- infamia (becstelenség);
- tisztségtől való megfosztás;
- tevékenységtől való eltiltás;
- közmunka.¹²

2. Ha az egyes bűncselekményeket nézzük, akkor e bűncselekményeknél elég nagy számban találkozunk a halálbüntetéssel való fenyegetéssel. A köztársaság korára nézve Santaluciának az a véleménye, hogy a halálbüntetés csak ritkán került alkalmazásra.¹³ A császárkorban, figyelemmel a sok fajta bűncselekményre, ez a szám emelkedett, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy igen sok bűncselekményél a halálbüntetés mellett alkalmazható volt a bányamunkára ítélet, illetve a szigetre való deportálás.¹⁴ Ez a bírónak egy választási lehetőséget adott.

Ami a halálbüntetést illeti, a császári törvényhozás a büntetés végrehajtásának igen sokféle formáját vezette be, s koronként változtatta.

Ulpianus tesz említést arról, hogy a provinciai helytartónak nincs joga megengedni a szabad halálnemválasztást (proinde nec liberam mortis facultatem commodum D.48,19,8,1) A leírtakból világosan következik, hogy a bíró szabja meg a kivégzés módját amit a törvények írnak elő, másrészt bizonyos szokásjogi gyakorlat kötötte a bírót (hostes autem, item transfugae ea poena adficiuntur, ut vivi exurantur. D.48,19,8,3).

Callistratus egyféle súlyossági fokozatot is állít fel a kivégzési nemeknél.

¹² Ezzel kapcsolatban vedd össze az alábbi feldolgozásokat: Mommsen, i.m. 898–1049.; különös tekintettel 1045–1049. p. Továbbá Zlinszky J., i. m. 85–98., valamint legújabban Santalucia/Höbenreich, i. m. 99–101.

¹³ Santalucia/Höbenreich, i. m. 48.

¹⁴ Santalucia/Höbenreich i. m. 97. szerint a cognitio extra ordinem bevezetésével a bíróság számára nyitva állt a variálási lehetőség, figyelemmel az esetről szubjektív és objektív körülményekre. Lásd Zlinszky, i. m. 91.

Capitalium poenarum fere isti gradus sunt, summum supplicatio esse videtur ad furcam damnatio, item vivi crematio... item capitis amputatio (D.48,19,28. pr.).

Tehát a keresztre feszítés, az élve megégetés, fejelevágás. Az élve megégetéssel kapcsolatban megjegyzi, hogy ez súlyosabbnak látszik mint a keresztre feszítés (akasztás) de utóbbit később vezették be, így ez indokolja sorrendet.¹⁵

Tekintettel arra, hogy nagyon sok cselekményt fenyeget a törvény halállal (így különösen a gyilkosságok, rablógyilkosságok, hazaárulás, tűzvész okozás, szakrális bűncselekmények, katonai bűncselekmények, fontosabb gazdasági bűncselekmények stb.) nem kívánunk ezekkel külön foglalkozni, mivel szorosabban véve nem tárgya a dolgozatunknak, s Mommsennél¹⁶ egyébként is teljes kimutatás található róluk.

A második főbenjáró büntett a rabszolgasorba való süllyedés volt bírói ítélet alapján. Callitrus szerint a halálbüntetést a súlyosságot illetően a bányamunkára ítézés követi (deinde proxima mortis poena metalli coercitio D.48,19,28 pr.)

A bányamunkára ítézés mindig életfogytiglanra szól és szabadságvesztéssel (rabszolgaság) jár. Ezzel kapcsolatban Callitrus idézi Hadrianus császár leiratát.

In opus metalli ad tempus nemo damnari debet, sed qui ad tempus damnatus est, etiamsi faciat metallicum opus, non in metallum damnatus esse intellegi debet: huius enim libertas manet, quamdiu etiam hi, qui in perpetuum opus damnantur (D.48,19,28,6)

Időleges bányamunkára senkit sem szabad ítélni: Ha valakit meghatározott időre ítélték el, az nem bányamunkára van elítélve, még akkor sem ha bányamunkát végez. Ítéltették pl. határozott idejű közmunkára, tartományból való kitiltásra.

A szabadsága (status libertatis) ugyanis a határozott időre elítéltnak megmarad, míg aki bányamunkára van ítéelve rabszolgává válik.¹⁷

A hadrianusi leirat szerint a bányamunkára ítézés következménye egyértelmű; életfogytiglanig tartó rabszolgaság.

A bányamunkára ítélésnek is voltak különböző változatai.

Est poena, quae adimat libertatem: huiusmodi ut puta, si quis in metallum vel in opus metalli damnetur (Ulp. D.48,19,8,4).

Mind az in metallum (bányában végzett munka), mind az in opus metalli (bányánál végzett munka) között a két fő hatásban nincs különbség; életfogytiglanig szóló rabszolgaság.

A különbség a kettő között abban van, hogy in metallum a munkát súlyosabb bilincsben, addig in opus metalli esetében könnyített bilincsben kell végezni. Az utóbbi feltehetőleg a bánya területén végzett egyéb munka volt.

Ismerte a jog a nők esetében is a kisegítő jellegű munkát a bányánál¹⁸ büntetésként. Ellentétben az előzőekkel, az elítéltetésük lehetett életfogytiglanra, avagy meghatározott

¹⁵ Vessd össze Mommsen i. m. 607. s. köv. A szerző sorba veszi azokat a bűncselekményeket (gyilkosság, rablógyilkosság, hazaárulás, házasságtörés, tűzvészokozás, pénzhamisítás, vallási bűncselekmények stb. Ezekről külön táblázatot készít (1045–1046), bemutatván azokat a cselekményeket is ahol a halálbüntetés mellett vagylagosan egyéb büntetés is kiszabható. Lásd ugyancsak részletesen a halálbüntetés formáit és eseteit Zlinszky, i. m. 86 és köv., valamint Santalucia/Höhenreich, i. m. 103. és köv.

¹⁶ Mommsen, i. m. 1045–1046.

¹⁷ Mommsen, i. m. 948–951. és Santalucia/Höhenreich i. m. 100.

időre szóló. Az utóbbi esetben nem kerültek rabszolgasorba, tudósít bennünket Ulpianus.

In ministerium metallicorum feminae in perpetuum vel ad tempus damnari solet. si vero ad tempus damnantur retinent civitatem (D.48,19,8,8)

Azokat a személyeket akiket állatviadalra ítélnék, vagy gladiátornak képeznek ki a büntetésük következtében ugyancsak elvesztik szabadságukat, jóllehet ebben a gyakorlat bizonytalan volt, de Ulpianus a proconsul hivatali teendőiről írott könyvében azt az álláspontot fejt ki, hogy ezeket rabszolgának kell tekinteni. *et magis est, ut hi quoque servi efficiantur* (D.48,19,8,11)¹⁹

4. A harmadik formájú capitalis büntetés a száműzetés, illetve deportálás volt. Ennek köztársaságkori előzménye az aquae et ignis elnevezésű büntetés volt, amit abban az időben halálbüntetés helyett alkalmaztak.²⁰

A császárkori szóhasználat néha pontatlan, könnyen összetéveszthető a relegatioval, különösen, ha mindkettő egy meghatározott szigetre történt. A jogtudósok írásai alapján két büntetés közötti különbség nyomon követhető. Ulpianus erről a következőket mondja:

Et multum interest inter relegationem et deportationem: nam deportatio et civitatem et bona adimit, relegatio utrumque conservat, nisi bona publicentur. (D.48,22,14,1)

Hasonlóképpen vélekedik Marcianus is:

Deportatus civitatem amitit, libertatem retinet et iure civili caret, gentium vero utimur. itaque emit, locat... D.48,22,15 pr.

A deportált elveszti a polgárjogát, minden vagyonát, szabadságát megtarthatja, azonban az ius civilét nem élvezi, hanem a ius gentium szabályai szerint adhat valamit el, vehet valamit bérbe. Rendszerint egy szigetre történik (D.48,22,6 pr.) a deportálás.

A deportálás örök időre szól (Deprotatio autem non fit ad tempus. Pomp. D.48,22,17,2).²¹

A gyakorlatban mint alternatív büntetést alkalmazták legtöbbször (de lege Cornelia de falsis D.48,10,1,13 vagy a lex Cornelia de sicaris D.48,8,1,5).

5. A nem főbenjáró bűncselekmények csoportjából a relegatiót emelnék ki elsőnek, mivel sok hasonlóság áll fenn a deportatióval, maguk a jogtudósok is sokszor a kettőt összehasonlítva mutatták be. A büntetés formát a jogászok nagyon részletesen mutatják be, itt csak a legfontosabb szabályokra szorítkozunk.

Cicero azt mondja, hogy a relegationak nincs semmi törvényi alapja (exilium nulla in lege nostra reperietur),²² ezzel szemben a császári jogalkotás mindenre kiterjedő kidolgozást ad.

¹⁸ Feltehetőleg az ott dolgozó kényszermunkások körüli feladatokat látták. Pl. főztek, mostak, egyéb háztartási munkát végeztek. Ezt erősíti meg Alexander császár leirata is, amely kimondja si materem in ministerium metallicorum nec opus metalli dare. (9,47,9)

¹⁹ G. Pugliese, Linee generali del'evoluzione del diritto penale pubblico durante in principato. ANRW II. 14. 763. Vö. Santalucia/Höbenreich, i. m. 100.

²⁰ Lásd részletesen Zlinszky, i. m. 39. Pugliese, i. m. 763.

²¹ Lásd a deportatióval kapcsolatban még az alábbi forráshelyeket D.48,19,2,1; 48,22,6; 50,17,97.

²² Mommsen (i. m. 964. s jegyz.) részletes köztársaságkori irodalmi anyagot ad. Továbbá Pugliese, i. m.

Ulpianus szerint kitiltott az ... *Relegatus est is cui interdicatur provincia aut urbe continentibusve in perpetuum vel ad tempus* (D.48,22,14)

Akinek megtiltják a tartózkodást a provinciában, vagy Rómában, vagy a közvetlen környékén, ez szólhat életfogytiglanra, illetve egy bizonyos időre.

Pomponius mondja, hogy a relegatus (kitiltott) megtartja épségben státuszát, javait, apai hatalmát, akár egy bizonyos időre, akár életfogytiglan tiltották ki (D.48,22,17,1). Lényegében a büntetése csak az, hogy nem tartózkodhat az ország valamely részén. Marcianus megismétli a kitiltott jogállására vonatkozó előzőekben ismertetett tételt, azonban még hozzáteszi a következőket... *pot est quis sententia partem honorum adimere* (D.48,22,4) vagyis a bíró ítéletével a vagyonának egy részét elveheti. Azonban ez nem a kitiltás büntetésnek az előírása, ez már vagyonekobzás, amely más bűncselekményeknél is előfordul.

Marcianus a számkivetésnek három formáját ismerteti.

Exilium triplex est: aut certorum locorum interdictio, aut lata fuga, ut omnium locorum interdicatur praeter certum locum, aut insulae vinculum, id est relegatio in insulam. D.48,22,5

E szerint ki lehet tiltani egy bizonyos területről (pl. Egyiptom provinciából) másodsor az egész országból, kivéve azt a helyet amit tartózkodásul kijelöltek számára, harmadsorban egy meghatározott szigetre való kitiltás.

A kitiltásnál figyelembe szokták még azt is venni, hogy hol követte el a bűncselekményt, illetve hol lakik, továbbá a kitiltott a kitiltás ideje alatt Rómába nem mehet (Ulp.D.48,22,7).²³

6. Pénzbüntetés, talán olyan régi Rómában mint a bűncselekmény elkövetése. A rómaiak hamar rájöttek arra, ha valaki egy másik személy ellen delictumot követett el, akkor azt az érték többszörösére menő büntetéssel kell elégtétel adására kötelezni. A delictumnál mindvégig (tehát Jusitniánus császár uralkodásáig) pénzbüntetést alkalmaztak. Ezek lehettek pontosan meghatározott (tarifális) tételek, vagy a bíró becslésére voltak bízva (D.47,1,2). Emellett a crimenek egy részénél is bevezetésre került a pénzbüntetés, természetesen nem olyan általánosságban, mint a delictumoknál. Példaként álljon itt két eset. A hamisításokról szóló lex Cornélia szerint ha egy eladó hamis mérleggel valamit elad, akkor a csalás értékének duplájára kell büntetni (*quanti ea res est, eius dupli condemnatum* D.48,10,32) A gabona ellátással kapcsolatos visszaélés esetében 20 arany legyen a büntetés mondja Ulpianus (D.48,12,2,2)

A vagyonekobzás lehet teljes, vagy részleges. Vannak bűncselekmények ahol a főbüntetés mellé vagyonekobzás is jár. Így a halálbüntetés, rabszolgaságba taszítás, valamint a deportáció, mint ahogy ezt a fentiek során már láttuk (D.48,20,1 pr.) vannak olyan esetek is, ahol nem kötelező, de a bíró kimondhatja a vagyon egy részének az elvonását (D.48,22,4) is (C.7,66,3)

Önálló büntetési nemként is szerepel a vagyonekobzás. Egy önbíráskodás esetét mutatja be Modestinus.

Si creditor sine auctoritate iudicis res debitoris occupet, hac lege tenetur et tertia parte bonorum multatur et infamis fit. (D.48,7,8)

Ha a hitelező követelése fejében bírói határozat nélkül az adós vagyontárgyát birtokbaveszi, vagyona egyharmad részének elvesztésére büntetik.

²³ Ulpianus egy egészen kimerítő példasorozatot ad a relegatióra nézve. Vö.: Mommsen, i. m. 967.

7. Callistratus szerinte közmunkára ítézés (in opus qui publicum datur... D.48,19,28,1) nem capitális büntetés, így nem jár szabadságvesztéssel, Santalucia szerint²⁴ viszont a polgári jogállását elveszti, az erre felhozott példái nem győznek meg bennünket állításának helyességéről, mert mindkét forráshely rabszolgák közmunkájáról beszél (D.48,19,17,1 és 48,19,34 pr.) ez utóbbi forrás egyenesen tiltja a rabszolgák közmunkáját, addig az elsőnél Marcianus olyan példát hoz, miszerint egy hontalant (hiányzik a civitasa) örökös közmunkára ítélnék és egy szigetre deportálnak, az csak ius gentium szerint rendelkezik jogállással.

A példának több hibája is van. Először az elítélt már kezdetben sem rendelkezett civitas-sal, másodsor szigetre deportálták, a deportálás önmagában a civil jog elvesztésével jár. Továbbá nem derül ki, mi a helyzet a határidőhöz kötött közmunkával. Mindezekből következik, hogy a forrásaink nem alkalmasak olyan következtetés levonására, hogy a közmunka a civitas elvesztésével jár.

A közmunka különben is a forrásokból kitűnően szólhatott egy időtartamra, s nem függött össze a deportálással, mert a deportálás egy szigetre önmagában súlyosabb büntetés. A felhozott példa feltehetőleg egy speciális eset, amit a hontalanság miatt a deportációval kötöttek egybe.

8. Testi fenytést is alkalmaztak a büntetéskén. Callistratus különbséget tesz botozás (fustium iactus) korbácsolás (flagellorum iactus) D.48,19,7 Ha a közöttük lévő különbséget vizsgáljuk akkor a következő megállapítások tehetők.

Megbotozni csak a szabadokat szokták, itt is csak az alacsonyabb rendűeket, az előkelőbbeket nem lehet (Call. D.48,19,28,2). Ezt a botozást kell alkalmazni a csoportba verődő fiatalokkal szemben, akik garázda magatartásukkal zavarják a közrendet, illetve nyugalmat (D.48,19,28,3).

Macer döntése alapján látszik a különbség a botozás és a korbácsolás között. ha ugyanolyan cselekményt követett el egy alacsonyabbrendű szabad személy, mint egy rabszolga, akkor a szabad személyt meg kell botozni, a rabszolgát meg kell korbácsolni (D.48,19,10 pr.).

Ebből kitűnik, hogy a korbácsolás súlyosabb mint a botozás.

Ugyanezen forrás arról is szól, hogy a megbotozott szabad személyt, a botozást követően közmunkára kell adni. a közmunka, mintegy további megbüntetés a botozás után. Feltehetőleg csak rövid időre szólhat.

További figyelemreméltó részt közöl Macer a vizsgált textusnak a végén.

Ha valakit lopás miatt rövid időre szóló munkával (közmunka), vagy botütéssel büntetnek, az nem lesz infamis személy (a lopás miatt az lett volna), mivel egyetlen botütés súlyosabb mintha pénzbüntetésre ítélnék (D.48,19,11,2).

Az elmondottakból kitűnik, hogy a fenytés lehet önálló büntetés, állhat más büntetés helyett, vagy más súlyosabb büntetéssel együtt.²⁵

9. Végezetül mint büntetési formáról szót kell ejtenünk szabad ember közéletben való korlátozásáról. Ulpianus három ilyen büntetésről beszél:

²⁴ Santalucia/Höbenreich, i. m. 100. Ezzel szemben Mommsen a D.48,19,28,1 alatt megjelölt opus publicumot időhöz kötöttnek tartja. Így elég nehéz levonni azt a következtetést, hogy a határozott idejű kényszermunka a civitas elvesztésével jár. Kivételként a hontalannál mint végső megoldás a deportálással együtt elképzelhető.

²⁵ Zlinszky, i. m. 95 és k.; Santalucia/Höbenreich, i. m. 101; Mommsen, i. m. 983. és köv.

aut damnum cum infamia aut dignitatis aliquam depositionem aut alicuius actus prohibitionem (D.48,19,8. pr.).

Ide tartozik egy személy infamissá nyilvánítása, valamely tisztségtől való megfosztása, illetve valamely tevékenységtől való eltiltás.

Gaius (Iust.4,182) mondja, hogy azok a személyek akik bizonyos keresetekben elmarasztaltattak, becstelenné (infamia) válnak, ezek az esetek lopás, rablás, becsületsértés, valamint társasági, gyámsági, megbízási, letéti ügyek. Ezek a közéletben (per, képviselet, gyámság) nem működnek közre.

Tehát az lesz infámis személy, aki valamilyen bűncselekményt követ el, vagy bizalmi viszonyban nem megfelelő (elitélendő) magatartást tanúsít.²⁶

Aki magán erőszakot követett el a lex Julia értelmében nem lehet senator, bíró, decurio stb.

ne senator sit, ne decurio, aut ullum honrem capiat, neve in eum ordinem sedeat, neve iudex sit: et videlicet omni honore quasi infamis ex senatus consulto carebit. (Marcianus D.48,7,1 pr.)

Tehát az infámiának velejárója, hogy az adott személy nem tölthessen be tisztségeket és bizonyos foglalkozástól is eltiltják.

Nézzük meg röviden az ide vonatkozó konkrét szabályokat.

Ulpianus részletesen foglalkozik az ügyvédi tevékenységtől való eltiltással (D.48,19,9) lehetséges örökre (in perpetuum) és egy bizonyos időre (ad tempus) években megszabva, el lehet tiltani bíróságok előtti eljárástól (ne apud tribunal praesidis postulat) el lehet tiltani az ügyvédet a közéletben való minden részvételtől.

Az ügyvédek mellett a közjegyzőket is eltilthatják, hogy ezek ne állíthassanak ki okmányokat, ne készíthessenek végrendeletet.

Lehetséges olyan büntetés is, hogy valakit a foglalkozásától tiltanak el interdicti autem negotiatione plerumque... D.48,19,9,1.

Ugyancsak Ulpianustól származik az a szöveg, amelyben a decuriókat (városi tisztviselők) tiltják el meghatározott időre, vagy örökre a foglalkozásuktól. majd részletesen beszélnek arról is, hogy különböző tisztségeket betöltő személyeket is el lehet tiltani a betöltött tisztségtől, vagy általában a tisztségek viselésétől (D.48,22,7,20-22)²⁷

Érdekes megjegyzést tesz Ulpianus... *Potest praeses quendam damnare, ne domo suo procedat* (D.48,22,9). Az intézkedés (büntetés) megfelel a mi viszonyaink mellett a lakhelyelhagyás tilalmának.

10. Végezetül szólnunk kell arról, hogy volt-e börtönbüntetés Rómában vagy sem. Az általános felfogás, hogy a mai értelemben véve nem volt.²⁸ A források átvizsgálása után magunk is csatlakozunk a communis opiniohoz. E nézetet legyen szabad néhány forráshely bemutatásával megerősíteni. Ezek közül a legfontosabb Ulpianus egyik szöveghelye.

²⁶ Az idevonatkozó eseteket lásd (Kunkel) Honsell, Mayer-Maly, Selb, Römisches Recht (1987) 226.; 303.; 334.; 339.; 370¹⁵.; 372.; 373.; 428.

²⁷ Santalucia/Höbenreich, i. m. 101.

²⁸ Mommsen, (i.m. 960 és k.) álláspontja szerint a római jog börtönbüntetést nem alkalmazott. A későbbiek során a kutatók általában elfogadták Mommsen álláspontját. Újabban, ismét előtérbe került a szabadságvesztés mint büntetés. Lásd W. Eisenhut, Die römische Gefängnisstrafe ANRW I./2 268 és köv. Ugyancsak részletes magyarázat található (Zlinszky, i. m. 178. l. 64. jz) a római börtönök jellegét illetően. Santalucia/Höbenreich i. m. 101. sem tekinti önálló büntetési nemnek a börtönt.

Solent praesides in carcere continendos damnare aut ut in vinculis contineatur: sed id eos facere non oportet. nam huiusmodi poenae interdictae sunt: carcer enim ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet. D.48,19,8,9.

A provincia helytartói szoktak fogvatartottakat börtönbe ítélni, írja Ulpianus, majd hozzáfűzi ez nem lehetséges (ne tegyék ezt), mert az ilyen büntetések tilosak, a börtön ugyanis az emberek fogvatartására de nem büntetésre szolgál.

A szövegből egyértelműen következik, hogy a börtön jellegű hely időlegesen a gyanú alatt lévő személyek őrzésére szolgál (Ulp. 48,17,1 pr. 1) vagy más büntetés pl. korbácsolás biztosítására fogvatartás céljából (D.48,19,10 pr.) vagy ítélet meghozatala előtt, illetve meghozatala után büntetés megkezdése előtt (Paulus D.48,18,19,9, továbbá Ulp. 48,22,6,1). Ha egy rablógyilkost elfognak értelemszerűen valahol őrizni kell (vincula, carcer) amíg az ítéletet a bíróság meghozza, illetve amíg az ítéletet végre nem hajtják.

Az elmondottnak ellentmondani látszik Callistratus egyik szövege.

Mandatis principalibus, quae praesidibus dantur, cavetur, ne quis perpetuis vinculis damnetur: idque etiam divus Hadrianus rescipit. (D.48,19,35)

A császári rendeletek, amelyeket a provinciák vezetőinek küldenek, előírják, hogy senkit sem ítéljenek életfogytiglani börtönbüntetésre.

Kérdés, ebből lehet-e arra következtetni, hogy határozott idejű börtönbüntetés kiszabható volt. Ha a fentebb vizsgált szöveggel összevetjük, nyilván nem. Az viszont megállapítható, hogy Callistratus nem fogalmaz egyértelműen. A határozott idejű börtönbüntetés kiszabására a források nem tesznek utalást. Az egyes bűncselekményeknél nincs felsorolva a börtönnel való fenyegetettség, a büntetésekről szóló rész (19-es titulus) a bűncselekmény fajták felsorolásánál sem tesz említést a börtönbüntetésről. Ugyancsak Callistratus említi egy helyen még a fenyegető büntetések mellett a börtönt (vincula) (D.48,19,7), de ebből a felsorolásból sem lehet semmiféle következtetést levonni, mint azt, hogy a büntetőeljárás alatt a büntetés végrehajtásáig őrizet alatt tartották az elkövetőket.

III.

A visszaesők büntetése

1. Majd a későbbiek során a büntetés kiszabásának elveinél látni fogjuk, hogy a legtöbb esetben nem törekedtek a súlyosabb büntetési tételek alkalmazására. Egészen más volt a helyzet a visszaesőket tekintve, itt a római büntetési rendszer egy kissé megmerevedett, az elkövető javítása, nevelése helyett sokszor a megtorló szempont lépett előtérbe.²⁹

Marcianus foglalkozik részletesen a száműzöttek büntetésével, akik elhagyják a kijelölt helyet, vagy visszatérnek oda, ahonnan kitiltották őket.

²⁹ Természetesen lehet vitatkozni azon, hogy meddig kell a nevelő szempontokat figyelembe venni. A római jogászok feltehetően abból indultak ki, hogy akire egyszer büntetést szabnak ki, és a büntetés alatt ismételtelen elkövet bűncselekményt azzal szemben kevés esélye van a javító célzatú büntetésnek. W. Kunkel (Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit. München, 1962) részletesen foglalkozik a büntetéskiszabás és a bosszú egymáshoz való viszonyával (124. és k.)

Relegati sive in insulam deportati debent locis interdictis abstinere. Et hoc iure utimur, ut relegatus interdictis locis non excedat: alioquin in tempus quidem relegato perpetuum exilium, in perpetuum relegato insulae relegationis, in insulam relegato deportationis, in insulam deportato poena capitis adrogatur. et haec ita, sive quis non excesserit in exilium intra tempus, intra quod debuit, sive etiam alias exilio non obtemperaverit: nam contumacia eius cumulat poenam. (D.48,19,4)

Tehát a kitiltott tartózkodjon távol a számára tilos helyekről. Ha meghatározott helyre van kitiltva (sziget) onnét nem távozhatsz el. Ha mégis a szabályok ellen vétene, akkor büntetésük a következő lesz:

- a) határozott időre történő száműzetés esetén, örök időre lesz száműzve;
- b) aki örök időre volt kitiltva, azt egy meghatározott szigetre tiltásák ki;
- c) aki egy meghatározott szigetre volt kitiltva, az a polgári jog elvesztésével deportálják egy szigetre;
- d) aki deportálásból szökik meg, az fővesztéssel bünhődjék.

Szökés, szabályszegés következtében kumulálódik a kiszabandó büntetés (nam contumacia eius cumulat poenam)

Ulpianus a provinciái proconsulok számára írt útmutatásában a következőképpen rendelkezik a császári leirat alapján:

Quisquis autem in opus publicum damnatus refugit, duplicato tempore damnari solet: sed duplicare eum id temporis oportet, quod ei cum superasset fugit, scilicet ne illud duplicetur, quo adprehensus in carcere fuit et si in decem annos damnatus sit, aut perpetuari ei debet poena aut in opus metalli transmitti. plane si decennio damnatus fuit et initio statim fugit, videndum est, utrum duplicari ei tempora debeant, an vero perpetuari vel transferri in opus metalli: et magis est, ut transferatur aut perpetuetur. generaliter enim dicitur, quotiens decenium excessure est duplicatio, non esse tempore poenam artandam. (D.48,19,8,6-7)

Akik bányánál végzett munkára vannak ítélve és megszöknek, nehéz bilincsben bányában végzett munkára kell ítélni.

Ha közmunkára ítélt szökik meg, meg kell a büntetésből hátralévő időt kettőzni.

Ha valaki 10 év közmunkára volt ítélve, életfogytiglanira kell változtatni, vagy bányánál végzett munkára kell ítélni.

Abban az esetben, ha a büntetés megkettőzése miatt az meghaladja a 10 évet, nem időszerű a büntetés csökkentése.

Callistratus ír a garázdálkodó fiatal rendbontó, közrendet zavaró büntetéséről; első esetben meg kell botoszni őket, vagy eltiltják őket a színházak látogatásától (rendőri intézkedés jellegű) ha ezt követően ismét hasonló cselekményeket követnek el, ki kell őket tiltani az adott helyről, de ha visszaesőként súlyos zavargásokat követnek el, néha fővesztésre is ítéltetők. A kiszabandó büntetés nem csak a visszaesés miatt lesz esetleg a legsúlyosabb, hanem akkor ha súlyos zavargásokat okoznak.

Hadrianus leirata szerint, ha valaki különböző munkára (közmunka, bányánál végzett munka, bánya munka), van elítélve, fokozatokat kell betartani, szökés esetén, vagy egyéb bűncselekmény elkövetése esetén, mindig a következő fokozatú (súlyosabb) büntetést kell kiszabni (Callist. D.48,19,28,14). Ezeket ugyan visszaeső bűnősként tárgyal-

ják a különböző császári leiratok, de többnyire az ott tartózkodási szabály megszegése, illetve a szökésekkel kapcsolatos bűncselekmények megtorlására irányul a büntetés.³⁰

IV.

A büntetés kiszabására hatással lévő tárgyi és személyi okok és körülmények.

I. A büntetés kiszabásánál a bírót nem vezethette más cél, mint az elkövető tetteivel – a törvény által megszabott keretek között – arányban álló büntetés kiszabása. A büntetés kiszabását mind a tárgyi, mind a személyi oldalon több ok és körülmény befolyásolja. Mielőtt azonban erre rátérnénk nézzünk néhány általános iránymutatást a büntetés kiszabására nézve, így különösen az enyhítési illetve súlyosítási körülményekre.

Interpretatione legum poenae molliendae sunt potius quam asperandae (Hermog. D.48.19,42)

A törvények értelmezésénél inkább az enyhébb büntetést kell alkalmazni mint a szigorúbbat.

Ulpianus szerint ha az elkövetett cselekmény két törvény alapján is elbírálnak lehetne akkor.... mitior lex "id est privatorum lex sequenda. (D.48,19,32) az enyhébb törvényt kell alkalmazni.

Részletes magyarázatot ad Marcianus az ítélet kiszabására nézve.

Perspiciendum est iudicanti, ne quid aut durius aut remissius constituitur, quam causa deposcit: nec enim aut severitatis aut elementiae gloria affectanda est, sed perpenso iudicio, prout quaeque res expostulat, statuendum est. plane in levioribus causis proniores ad lenitatem iudices esse debent, in gravioribus poenis severitatem legum cum aliquo temperamento benignitatis subsequi. (D.48,19,11. pr.)

Az ítélezőnek figyelemmel kell lenni arra, hogy ne szülessen túl szigorú, vagy túl enyhe ítélet, hanem a cselekményhez kell igazítani, sem a szigorra, sem az elnézésre nem szabad törekedni, minden egyes esetben megfontoltan kell dönteni, ahogy az ügy megköveteli.

A jogász a bírót az objektivitás betartására inti, azonban hozzáteszi még a következőket; enyhébb esetben a bírók legyenek elnézőbbek, súlyosabb bűncselekményeknél, a törvény szigorát jóindulattal kell mérsékelni.

Úgy gondoljuk, hogy a három jogász bemutatott véleménye alapján, egyértelműen általános elvként kimondhatjuk az enyhítésre való törekvést a jog szigorával szemben.³¹

Természetesen találkozunk olyan szövegekkel és, amelyek súlyosabb büntetésről beszélnek, de ezek egyedi jellegűek, s nem rontják le a fenti általános megállapítást.

Callistrátus mondja:

Maiores nostri in omni supplicio severius servos quam liberos, famosos quam integrae famae homine (48,19,28,16)

³⁰ Részben ez a fogalom, ami a rómaiaknál megtalálható, eltér a mi visszaeső fogalmainktól, de ennek ellenére nem lehet másként kezelni. A szökéssel újra (újabb) bűncselekményt követ el, ez visszaeső, bűnis-métlő. Aki ismét bűncselekményt követ el, azt súlyosabban kell büntetni. *Kunkel*, i. m. 124. és köv.

³¹ Vö: *Mommsen*, i. m. 1031. és k. *Santalucia/Höbenreich*, i. m. 101. és köv. *Pugliese*, i. m. 778.

Őseink minden büntetési formában szigorúbban büntették a rabszolgákat, mint a szabadokat, a hírhedt (visszaeső, kegyetlen, megátalkodott) bűnözőket, mint a becsületes ember hírében állókat.

A rabszolgákra nézve a rendelkezés következett magából a rendszerből, az akkori felfogásból, ami az elvetemült, visszaeső bűnösöket illeti velük szemben nincs helye méltánylásnak, a törvény szigorával kell eljárni. Mint ahogy a prevenciónak megfelelően az egyes provinciákban elszaporodó bűncselekményeket ugyancsak szigorúbban kell büntetni, mint más helyeken jelentkező szórványos cselekményeket (Saturninus D.48,19,16,9-10).

2. Saturninus pontosan felsorolja azokat a körülményeket, okokat amelyek magát a bűncselekményt minősítik, s ennek megfelelően más, más büntetést vonnak maguk után.

Sed haec quattuor genera consideranda sunt septem modis. causa persona loco tempore qualitate quantitate eventu. (Saturninus. D.48,19,16,1)

A bűncselekményeknél a büntetés kiszabás szempontjából az alábbiakat kell figyelembe venni:

- a bűncselekmény oka;
- az elkövető személye;
- az elkövetés helye;
- az elkövetés ideje;
- az elkövetés módja (minősége);
- mennyiségi szempontok a cselekménynél;
- szándékosság, illetve ennek eredménye.

Majd ezt követően a jogtudós mindegyik esetet példával megvilágítva támasztja alá álláspontját (D.48,19,16,2 – 10) E szerint:

Ha valakit megkorbácsolnak és azt a magisztrátus, vagy a szülő rendeli el, akkor az büntetlen marad, mert javító szándékkal történt. De büntetendő, amikor haragból valakit egy külső személy ver meg. Lényeges különbség van a cselekmény oka, indítéka között.

A személyt kétszeresen kell vizsgálni: aki elköveti a cselekményt és azt aki elszennvedi. Másképpen kell büntetni ugyanazon cselekmény miatt a szabadokat és másképpen a rabszolgákat, továbbá másképpen azt aki ura, vagy szülője ellen követett el bűncselekményt és másképpen azt, aki idegen ellen (az utóbbi enyhébb büntetés alá esik). A személy vizsgálatánál az életkor is számít.

Ami a helyet illeti, lényeges, hogy a cselekmény hol történt, mert csak lopásról beszélünk ha egy tárgyat valakitől elvisznek, de sacrilegium (közbűntett) ha templomból vesznek el egy tárgyat. Ennek megfelelően kisebb büntetéssel, míg a második esetben halállal kell az elkövetőnek bünhődnie.

Az időtartam különbözteti meg a kimaradó katonát a szőkevénytől, az időpont a nappali tolvajt az éjszakaiától.

A minőség (a cselekmény súlyossága) vizsgálata azt jelenti, hogy kegyetlenséggel vagy a nélkül történt a bűncselekmény. Így megkülönböztetendő a veszekedés az utcai rendbontástól.

A mennyiség különbözteti meg a lopást a marhatolvajlástól (önálló bűncselekmény Rómában), mert aki egy disznót lopott el, azt lopásért büntették, aki viszont egy nyáját hajt el, az marhatolvajlásért felel.

Ami a szándékot illeti, a törvény ugyanúgy bünteti azt a személyt aki emberölés szándékával fegyvert tart magánál, mint azt, aki ölt. ugyancsak figyelembe kell venni a büntetés kiszabásánál a következményeket, illetve speciális esetben az eredményt is, mert másképpen kell büntetni azokat a pénzhamisítókat, akik az ércbányánál állítják elő az érmeket (óriási tömegben lennének erre lépések) mint azokat akik olyan helyen működnek, ahol kicsi a veszélye a pénzérme előállításának.³²

Olyan sok szempontot ad jogtudós ítélethozók számára, ami teljes mélységében öleli fel az ítélkezési gyakorlatot, s egyben elméleti jelleggel körvonalazza a büntetés kiszabás alapvető szempontjait és elveit, amely a későbbi korokra is iránymutató volt.

Ezekon kívül még néhány speciális szabályt ismert a római jog a személyek megkülönböztetésénél.

Marcianus tesz említést arról (D.48,19,111), hogy a családon belül elkövetett lopásokat, továbbá a rabszolgák, és az ott dolgozó munkások lopásait nem kell a nyilvánosság elé vinni, hanem házon belül kell elintézni.

Mecer szerint bizonyos bűncselekményeknél a polgári személyeket enyhébben, a katonákat súlyosabban kell büntetni (D.48,19,14).

Saturninus arról beszél, hogy a decuriákat (alacsonyabb szintű városi tisztviselők) nem lehet halállal büntetni Hadrianus császár leirata szerint, hanem a lex Cornelia alapján egyéb büntetéseket kell alkalmazni. Ez alól kivétel, ha ezek a személyek saját szülei- ket gyilkolják meg (D.48,19,15).

Egy-egy bűncselekmény kapcsán más büntetést kell alkalmazni az alacsonyabb rendűekre, mint az előkelőbbekre (Call. D.48,19,28,2).

Mindezekből következik, hogy az általános szempontok mellett bizonyos fokú megkülönböztetést alkalmaztak a társadalmi viszonyok jellegéből adódóan, azonban ezek nem voltak olyan jelentőségűek, hogy a büntetési szempontokat alapvetően befolyásolták volna.³³

V.

Elévülés, büntetés-elengedés, perújítás

1. Az elévülés a római büntetőjogban ismert fogalom volt, mint ahogy már ezt Mommsen is kimutatta.³⁴ Az elévülés a büntetés kiszabásának az akadályát jelentette. Amíg a magánjogi perekben ez a Kr. u. V. században nyert szabályozást, addig a büntetőügyekben már korábban elkezdődött és a császár kor elején az egyes bűncselekményeknél eltérő volt (ez felelt meg jobban a mai elveknek) később az általános elévülési idők kialakítása irányába fejlődött.³⁵

A justiniánuszi Institutio (4,12 pr.) visszautalásként a praetori jogra leszögezi, hogy a büntető keresetek egy része egy éven belül volt csak indítható, némelyek mint például a lopás örökös keresetek voltak, tehát nem évültek el.

A császárkor elején egyes bűncselekmények 5 év alatt évültek el. Így különösen a házasságtöréssel kapcsolatos cselekmények (Praescriptio quinquae annorum crimen incesti coniunctum adulterio non excluditur. Papin.D.48,5,40,5).

³² Pugliese, i. m. 786. és k., Wiener A. Imre: Büntetendőség büntethetőség, Budapest, 1997. 170–189.

³³ Santalucia/Höbenreich, i. m. 104. és köv., Pugliese, i. m. 788.

³⁴ Mommsen, i. m. 488. és köv.

³⁵ Lásd Zlinszky, i. m. 80.

Venuleius Saturninus mondja: Peculatus crimen ante quinquenium admissum obici non oportet (D.48,13,9). Vagyis öt évvel korábban elkövetett büntetett ami az állami pénzek hűtlen kezelésére vonatkozik, már felvetni nem lehet.

Vannak bűncselekmények amelyek sosem évülnek el a császár kor gyakorlata szerint. Eorum, qui parricidii poena teneri possunt semper accusatio permittitur (Paul. D.48,9,10) vagyis az emberöléssel kapcsolatos cselekmények sohasem évülnek el. Ugyanaz vonatkozik a sacrilegium (isteneket sértő cselekmények) esetében is (Codex, 1,7,4)

Diocletianus császár Kr. u. 293-ban kiadott rendelete 20 évben állapítja meg az elévülés idejét (Codex,9,22,12) általánosságban a bűncselekményekre nézve.

Úgy tűnik viszont, hogy a Hónorius és II. Theodosius által bevezetett általános elévülési idő, amely 30 évben lett megállapítva a büntető ügyekre is irányadó lett (C.7,38,3)

Sajnos, sem a Codexben, sem a Digestában nincs egy olyan általános kitétel, hogy a korábbi idők vonatkozásában valamilyen egységes döntés lenne, így csak vélelmezzük, hogy mindig a későbbi döntések az irányadók.³⁶

2. Ami a törlést (abolitio) illeti, a jogászok elsődlegesen a büntetőeljárás időszakában megnyilvánuló ilyen intézkedéseket tárgyalják. A büntetőeljárás lefolytatása alatti, az uralkodó által adott abolícióra rendszerint állami ünnepek (D.48,16,17-48,16,8) következtében, avagy valami nagy öröm, győzelem, a császári család nagy megtiszteltetése okán kerülhet sor (D.48,16,12). Kegyelmi jelleggel az elkövetővel szemben a büntetés kiszabása előtt kerül sor az eljárás megszüntetésére.³⁷

Nagyon kevés példa van arra, hogy a kiszabott büntetésen utóbb változtattak.

Callistratus írja, hogy a provinciai helytartók korábbi ítéletüket (D.48,19 pr) nem semmisíthetik meg, de ha az elítélt új bizonyítékokat tud bemutatni, az esetben – a császári leiratok szerint – vagy enyhítik a büntetést, vagy elengedik azt, de erre csak a császár(-i hivatal) adhat engedélyt. (quibus vel poena eorum minuta est vel in integrum restitutio concessa) Ez lényegében a mai perújításnak felel meg. Új bizonyítékok, új tényállás, kisebb a bűncselekmény, vagy nem az elítélt az elkövető, így rehabilitálják.

Modestinus egy érdekes esetet mutat be.

Sine praefinito tempore in metallum dato imperitia dantis decennii tempora praefinita videntur (D.48,19,23)

Ha a bíró hozzá nem értése miatt valakit határozott időre ítelt bányamunkára, a büntetés kitöltésénél 10 évet elengednek, mert feltehetően bírói műhiba történt, s így utólag módosítják a jogerős ítéletet.

Ugyancsak Modestinus írja:

In metallum damnati si valetudine aut aetatis infirmitate inutiles operi faciundoprehendantur, ex rescripto divi Pii a praeside dimitti poterunt, qui aestimabit de his dimittendis, si modo vel cognatos vel adfines habeant et non minus decem annis poenae suae functi fuerint. (D.48,19,22)

³⁶ Vö. Mommsen, i. m. 488. és k.

³⁷ A kérdés részletes feldolgozását lásd W. Waldstein, Untersuchungen zum römischen Begnadigungsrecht. Abolitio-Indulgentia-Venia. Innsbruck, 1964.

Ha a bányamunkára ítélték egészségi állapotuk miatt, vagy életkoruk folytán a bányamunkára alkalmatlanok és legalább 10 évet letöltöttek a büntetésből, elbocsáthatók. Tipikus kegyelmi eljárás, bizonyos feltételekhez kötve.

VI.

Jogállásba való visszahelyezés

A titulus pontos fordítása "A büntetés kitöltése és a korábbi statuszába való visszahelyezés (D.48,23).

A titulusban található példák félrevezetőek. Mind Ulpianus mind Papinianus a deportált jogállásának a visszaadásáról beszéltek. Mint fentebb láttuk az együtt jár a szabadság állapotának elvesztésével. Ugyanez vonatkozik a bányamunkára ítéltre is. Tehát a büntetésük életfogytiglani.

Így a címmel ellentétben nem a büntetés kitöltését kell érteni, hanem ítélet módosítás, avagy kegyelmi úton történő büntetés elengedéséről lehet szó.

Ulpianus álláspontja szerint a volt deportált patronus, miután jogaiba visszahelyezték, igényt tarthat a libertusának örökségéhez (D.48,23 pr). ugyanebben a passzusban a bányánál lévő kényszermunkából (in metalum) visszahelyezett visszakapja az ius patronátust (u.o.).

Ulpianus egy másik példája szerint (D.48,23,2) ha egy deportáltat jogaiba visszahelyeznek, az méltóságát is visszakapja (dignitatem). A korábbi vagyonáról a császár felajánlása alapján szabadon dönthet, mert ha vagyonát visszakéri, a korábban ellene érvényes polgári követeléseket ki kell elégténie.

Papinianus még az előbbieknél is tovább megy egy lépéssel. (D. 48,23,3). A deportált vagyona az államra szállt, s ezt a jogaiba való visszahelyezés mellett az államtól visszakapta, a korábbi hitelezők nem indíthatnak ellene keresetet.

Ez utóbbi teljes rehabilitást jelent, mind személyi, mind vagyoni vonatkozásban.

Paulus szerint, ha a bányánál végzett munkára ítélt asszonyt visszahelyezték jogaiba (a principe restituta est) az asszony közben szült – egy korábban (a büntetés előtt) fogant gyermeket hozott a világra – cognat jogaiba is visszahelyezték (D.48,23,4).

A kérdés eldöntésénél a kulcs szavak; deportatus et restitulus, deportatus restitutus, dignitatis restituere, a principe restituta est.

Vagyis a jogaiba visszahelyezett deportálnál, bányamunkára ítélnél a szövegek nem a büntetés kitöltéséről beszélnek, hanem a korábbi jogállapot visszaállításáról, amely mind személyi, mind vagyoni tekintetben lehetséges. Ez pedig vagy császári kegyelemmel vagy a büntetés megváltoztatásának eredményeként jöhetett létre.³⁸

³⁸ U. Zillett, Note sulla restitutio in integrum damnatorum. Studi G. G. Grosso II. Torino 1968.

IMRE MOLNÁR

STRAFSYSTEM IN ROM ZUR KAISERZEIT

(Zusammenfassung)

Die Strafkarten des römischen Rechts – in Bezug auf die *delicta* und *crimines* – haben sich im ganzen bereits zur Zeit der Republik herausgebildet, sie sind aber erst in der Kaiserzeit in ein System geraten. Die Römer haben die Strafen teils als Vergeltung, teils als Abschreckung (*specialis et generalis preventia*) handgehabt.

Es galt als Grundthese, die Gesellschaft vor den Missetäter schützen zu müssen. Das Hauptziel des Strafrechts war die Sicherheit des Einzelnen und des Staates. Nach einer weiteren These durfte nur Strafen verhängt werden, die das Gesetz vorschrieb.

Die Strafkarten sind bei den einzelnen Verbrechen bestimmt, die Rechtsgelehrten haben aber darüber auch zusammenfassende (wie allgemeiner Teil) Werke gemacht. Der Richter konnte im kaiserlichen Prozess unter den alternativen Strafen wählen, angesichts des Tatgewichtes.

Die Strafen waren zur zwei Kategorien gegliedert: *capitalis* und *non capitalis*. Die Hauptstrafen waren: Tod, Verlieren des freien Status und Verlieren des römischen Bürgerrechtes durch Deportation. Nebenstrafen: Verweisung, Geldstrafe, Vermögenverlust, Körperzüchtigung, Ehrenverlust (*infamia*), Verboten der Beschäftigung, öffentliche Arbeit.

Beim Strafermessen hatte der Richter sowohl die mildernden wie auch die erschwerenden Umständen in Bezug zu nehmen, besonders: die Motivation des Verbrechens, die Persönlichkeit des Täters und des Verletzten, der Tatort, die Zeit und die Art und Weise der Begehung des Verbrechens, quantitative Gesichtspunkte, sowie die Absicht und das Ergebnis. Die rückfälligen Verbrecher waren erheblich schwerer bestraft worden. Die Praxis kannte die Verjährung (gemessen nach den einzelnen Verbrechen), die Begnadigung, Prozesserneuerung und die Wiederherstellung eines Rechtstatus. Beim Studieren der Strafermessung begegnen wir vielen Entscheidungen, Richtlinien und Grundsätze, die auch für die heutigen Juristen sehr aufschlussreich sind.